

IDENTITARUL TERITORIAL – ÎNTRE ARHETIP ȘI TEMPORALITATE. CÂTEVA EXEMPLE DIN DOBROGEA – DELTA DUNĂRII

Alexandru CHISELEV¹

TERRITORIAL IDENTITAR - BETWEEN ARCHETYPE AND TEMPORALITY. SOME EXAMPLES OF DOBRUDJA - THE DANUBE DELTA

Abstract:

*The identity of one territory represents the **perception** of the resultant of material and immaterial cultural components who characterize one space in one temporal sequence. As I noted above, the components may be visible (anthropic solution adaptive to landscape, architecture, manifestations of the socio-economical factor) or not (aspects of the immaterial patrimony, representations and perceptions, mentalities, habits, attitudes, gestures etc.).*

The dynamics of identity is connected to a geographical determinism and a complex of socio-demographical and historical – economical – political - cultural variables.

*An aspect who requires a deepen research is the phenomenon of ethnicity hybridization by mixed marriage. The effects of the cultural *mélange* affect at the first level the two partners, at the second level the descendants and finally can modify the identity.*

After the field research between 2006-2011 we can determine the identity change and permanence, at all levels.

The structure of population presents mutations: the appearance of other ethnic groups (Hungarians in Gorgova and Crișan; Belgians in Letea; Frenchs near Periprava), the temporary or definitive movement of townsmen in more quiet places (e.g. people from Bucharest, Brașov who build holiday houses and pensions), all in relation to aging and the exodus of the local population to the city (Ukrainians, Russian-Lippovans, Romanians).

However, it still can be found representatives of the old traditional lifestyle, both Ukrainians and Romanians or Lippovans. They are keepers of some items related to their identity and with the group they belong, and if they don't practice, they still know the local traditions, crafts, cooking issues, techniques of folk medicine (cutting under the tongue, lying veins in twist cases) etc.

*

Key-words: territorial identity, Danube Delta, geographical determinism, ethnic- mixed marriage, ethnic nicknames

Cuvinte cheie: identitate teritorială, Delta Dunării, determinare geografică, căsătorie mixtă între etnii, porecle etnice

Identitarul teritorial – concept și modalități de abordare

Identitarul unui teritoriu reprezintă **percepția** rezultantei componentelor culturale materiale și imateriale caracterizante ale unui spațiu într-o anumită secvență temporală. Deci, componentele pot fi vizibile (soluții antropice adaptate la mediu, arhitectură, manifestări ale

¹ Muzeograf I, Complexul Muzeal al Patrimoniului Cultural Nord-Dobrogean Artă-Etnografie, ICEM Tulcea.

factorului socio-economic etc.) sau nu (aspecte ale patrimoniului imaterial, reprezentări și receptări, mentalități, obișnuințe, gesturi etc.).

Se poate spune că identitarul este o construcție dinamică și permanentă², determinată dintr-o anumită reflexivitate a observatorului. Nu se poate pune problema identitarului și a dinamicii acestuia fără stabilirea unui nivel de comparație (fie cu un alt teritoriu, fie cu o altă perioadă istorică), care devine nivel de referință. De cele mai multe ori nivelul spațial de referință este statul sau regiunea (România, spațiul balcanic, spațiul european), iar cel temporal - o etapă distinctă din punct de vedere al modului de viață (perioada arhaică, perioada tradițională, perioada socialistă, perioada modernă).

Dinamica identitarului este legată de un determinism geografic și un complex de variabile socio-demografice, istorico-economico-politice și culturale.

Analiza structurii și dinamicii identitarului se poate realiza în două moduri: fie plecând de la cea mai mică unitate cu identitar cultural (individul) și ajungând la grup, mulțime de grupuri și în final întregul teritoriu cercetat³, fie descompunând identitarul, văzut ca întreg, într-un complex de identități de diverse niveluri, interconectate în mod sistemic.

Schematic ele pot fi reprezentate astfel:

I: Identitar individual → Identitar familial → Identitarul grupului (ex: neam, mahalale, organizații etc.) → Identitarul mulțimii de grupuri → Identitar teritorial (Delta Dunării în acest caz)

II: Identitarul ca întreg → Identitari de grad I → Identitari de grad II → ... → Identitari de grad n (individul)

În acest demers nu ne propunem o analiză exhaustivă a fenomenelor identitarului, ci doar o punctare a unor aspecte contemporane ce pot determina în viitor o dinamică complexă a acestuia.

Identitarul între arhetip și temporalitate

Indiferent de succesiunile etno-culturale, identitarul teritoriului dobrogean prezintă în structura sa un nucleu arhetipal (subtil exprimat) generat de o serie de factori, dintre care vom puncta:

- *Determinismul cadrului natural și tehnico-economic*

Indiferent de etnie, soluțiile constructive s-au bazat pe materia primă furnizată de mediu și pe modalitățile tehnice de a construi spațiul de locuit (lut, piatră, lemn, stuf etc. - în trecut, materiale moderne - în prezent)

Ocupațiile și meșteșugurile, deși pot prezenta o anumită disponibilitate a unei etnii de a le practica, sunt în cele din urmă generate de mediu (ex: proximitatea suprafețelor acvatice a dezvoltat pescuitul; existența papurii a dus la apariția meșteșugului împletirii acesteia – practică de exemplu și de românii din Luncașița și de ucrainenii din Chilia Veche).

- *Similaritatea mentalităților, în general, și a structurii riturilor de trecere, în particular*

Să analizăm un singur exemplu din cadrul nunții: momentul ceremonial al legatului miresei la români este similar punerii pe cap a *cosincăi* la ucrainenii și a *chicikăi* la rușii lipoveni, a acoperirii capului în timpul slujbei religioase la turci și tătari. De fapt toate acestea sunt răspunsuri la nevoia de a separa mireasa de categoria tinerelor necăsătorite și a o încadra la categoria femeilor. Acest moment, deși i s-a pierdut sau minimalizat funcția inițială, este performant în continuare.

² Guy Di Mèo, *Identités et territoires: des rapports accentués en milieu urbain?*, în *Métropoles* [En ligne], 1 | 2007, mis en ligne le 15 mai 2007, consulté le 10 octobre 2011. URL : <http://metropoles.revues.org/80>

³ Prin transferul identității de la singular la plural la întreaga societate se produce teritorializarea identității.

• *Nucleul comun în structura sărbătorilor și necesitatea elementului augural, magico-protectiv*

De exemplu, colindele și jocurile cu măști la români, colindul religios la rușii-lipoveni, colindele și Melanca la ucraineni, cântecele de Baiaram la turci și tătari aveau un rol propițiator.

Caracterul temporal al identitarului este generat de modificarea mentalităților și percepțiilor (față de sine și de celălalt), de evoluția tehnologică, economică, dezvoltarea turistică etc. În prezent anumite elemente identitare sunt pierdute definitiv, unele sunt conservate, iar altele se inventează sau revitalizează, dar în alte coordonate.

Fenomenul etnicității hibridizate și modificarea percepției despre sine

Un aspect care necesită să fie cercetat mai profund în perioada contemporană îl constituie fenomenul hibridizării etnicității prin căsătoria mixtă. Efectele melanjului cultural afectează la un prim nivel cei doi parteneri, iar la al doilea nivel urmașii acestora.

În cazul primului nivel cel puțin unul dintre parteneri preia anumite elemente, putând deveni la un moment dat expozantul propriului identitar, dar și al celui alt (apartenență asumată). De exemplu, în localitatea Mila 23 (ruși-lipoveni) a pătruns obiceiul Melanca din inițiativa soțiilor ucrainence. Acest obicei este atipic populației lipovenești, dar a fost totuși bine receptat prin natura sa spectaculară.

În cazul celui de-al doilea nivel situația este mult complexă. Copiii rezultați din căsătoria mixtă, devin exponenții unui alt tip de etnicitate (am folosit termenul de etnicitate hibridizată sau metisată) deoarece au, la nivel antropologic, caracteristicile ambilor etnici, chiar dacă una dintre ele este neexprimată sau subtil exprimată.

Se pot identifica astfel cel puțin două variante acestui tip de căsătorie:

- dintre indivizi cu un identitar cultural similar, asemănător: rus-lipovean + ucrainean (identitar est-european); (a)român + bulgar/ grec (identitar balcanic); turc+tătar (identitar oriental)

- dintre indivizi cu identitar cultural diferit: turc + ucrainean/ român; român + italian; român + rus-lipovean.

În această situație se produce în mod normal trecerea unui individ în religia celui alt (numit de noi partener dominant din punct de vedere cultural) și preluarea voluntară sau involuntară a aspectelor culturale ale acestuia. Aspectele identitare proprii nu dispar, fiind totuși secundar reprezentate pe o scară a valorilor.

Delta Dunării – între schimbare la față și conservarea identitarului

În urma cercetărilor de teren dintre anii 2006-2011 putem determina schimbările și permanențele identitare, la toate nivelurile.

Structura populației prezintă mutații: apariția altor grupuri etnice (unguri în Gorgova și Crișan, belgieni în Letea, francezi lângă Periprava), mutarea temporară sau definitivă a orașenilor în locuri mai liniștite (de exemplu bucureșteni, brașoveni care construiesc case de vacanță și pensiuni), toate pe fondul îmbătrânirii și exodului spre oraș a populației locale (ucraineni, ruși-lipoveni, românii mocani).

Totuși, încă mai pot fi găsiți exponenți ai vechiului mod de viață tradițional, atât ucraineni, cât și lipoveni sau români. Aceștia sunt depozitari ai unor elemente ce țin de identitatea proprie și a grupului din care fac parte, și dacă nu mai practică, încă mai cunosc tradițiile locale, meșteșuguri, aspecte de gastronomie, descântece și tehnici de medicină populară (ventuze, tăiatul sub limbă, întinsul venelor în cazul scrântiturilor etc.).

În urma interviurilor din Letea, Mila 23 și Caraorman am putut reconstitui, în proporție de 80%, un obicei al ucrainenilor numit *Melanca* – obicei carnavalesc de tip travesti, performat de Anul Nou pe vechi (elemente de organizare a cetei, actanți și recuzită, versurile în ucraineană ale

colindului, desfășurarea momentelor principale). Lipsește înregistrarea liniei melodice și cea a reprezentației (unde mai este posibil).

Vom transcriere în alfabet latin varianta scurtă a acestui colind, precum și traducerea acestuia:

Hodela Melanca/ Vaselcu prosela/ Vaselcu naș batiu/ Puste nas u hate/ Bo me jeto jale/ Zolotei hrest dirjale/ Zalovu cadelnețcu/ Caditesea liude/ Bo u vas Hristos bude/ Zasteialte stole/ Zamitaite dvore/ A nam calachi daite.

A mers Melanca (Sf. Maria)/ Și l-a rugat pe Sf. Vasile/ Vasile, părintele nostru/ Să ne primiți în casa voastră/ Căci noi am secerat cu secera/ Cruce de aur au ținut/ Și cadelnița de aur/ Să se bucure lumea/ Căci la voi Hristos vine/ Așterneți mesele/ Măturați curțile/ Iar nouă colaci să ne dați.

Din punct de vedere arhitectural apar următoarele situații:

- case cu arhitectură tradițională cu amprentă locală, într-o stare de conservare bună și mai puțin bună
- case și infrastructură turistică care respectă elemente ale arhitecturii locale: case modernizate de străini (ex: belgienii din Letea), respectând principiile dezvoltării durabile
- case și infrastructură turistică de tip hibrid: de exemplu pensiuni din bârne de tip cabană de munte, cu acoperiș din stuf
- case și infrastructură turistică complet atipice: forme megalit, materiale și forme moderne

Memorie și identitate: poreclele intra- și interetnice

Să analizăm câteva cazuri de denominare intra- și interetnică, pe cât posibil încercând să le descoperim cauzele și efectele (în anumite cazuri preluarea poreclei ca etnonim).

1. Etnicii ucraineni din județului Tulcea se autodenumesc cu mândrie *haholi/ hahli* (sg. *hahol*). Semnificația inițială a termenului s-a pierdut, niciunul dintre intervievați nemaștiind ce înseamnă acesta⁴. Singurul element cunoscut este că limba *haholească* se diferențiază într-o oarecare măsură de cea ucraineană, fiind percepută de ei ca un dialect.

În Ucraina sunt denumiți *haholi* locuitorii satelor, care au în limbaj atât elemente ucrainene cât și rusești, iar ucraineni sunt cei ce vorbesc limba literară, savantă.

Se pare însă că termenul era folosit inițial ca o insultă a rușilor la adresa ucrainenilor (*khokhol* vine de la cunoscuta coadă a cazacilor zaporojeni)⁵.

2. Lipovenii constituie poate cel mai clar exemplu, în ceea ce privește preluarea ca etnonim, a denominării celuilalt. Interesant este faptul că numai în România s-a atribuit termenul generic de lipovean tuturor credincioșilor de rit vechi (staroveri). Iar termenul a fost preluat și folosit ca auto-denominație de întreaga comunitate staroveră din țară.

Există mai multe teorii cu privire la etimologia acestui cuvânt (de la rusescul *lipo* = tei; de la numele călugărului Filip și al adeptilor, săi numiți filipovți; de la toponimul Lipoveni, posibil în județul Suceava – prima așezare a staroverilor în România).

Prin atribuirea acestui termen întregii categorii de staroveri, veniți din regiuni distincte ale Rusiei (lipoveni *popovți* și *bezpopovți*⁶, *nekrasovți* etc.), s-a produs o uniformizare a recepției aspectelor identitare. Se pare că din punct de vedere ocupațional exista o diferențiere în rândul

⁴ Crimski Eugenia - Letea (n. 1943): *Nu știu (ce înseamnă hahol) ... așa lumea spune, așa spunem și noi...*

⁵ Catriona Kelly, *Popular Culture* în *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*, 1998, Cambridge University Press, p. 152

⁶ Sunt necesare cercetări complexe pentru a stabili în profunzime diferențele dintre aceste două grupuri care determină existența în același sat a două, chiar trei biserici starovere distincte.

staroverilor: nekrasovții erau buni pescari, iar lipovenii se ocupau în special cu agricultura⁷. Pe acest fond simplicizant, astăzi termenul lipovean a devenit stereotipic sinonim cu cel de pescar, neglijându-se celelalte aspecte ocupaționale (agricultura, exploatarea lemnului, comerțul la nivel tradițional, construcția de case și navigația maritimă în perioada socialistă și contemporană).

Grav este că prin atribuirea termenului generic de lipovean s-au șters, în multe cazuri, din memoria colectivă locul de origine și întregul traseu cultural al acestor grupuri etno-culturale.

3. Au existat și se mai păstrează denonimări intra-etnice, de cele mai multe ori cauzate de structura ocupațională sau de anumite obișnuințe. De exemplu, în cazul haholilor din deltă, locuitorii ucraineni din Caraorman erau porecliți *cabache* (dovleci), iar cei din Sfântu Gheorghe *chișmane* (mațe de sturion).

4. Ultimul caz tratează denominările inter-etnice de cele mai multe ori denigratoare. Comuna C.A. Rosetti din deltă este alcătuită din satele Letea (ucraineni), C.A. Rosetti (români), Sfiștofca și Periprava (lipoveni). În trecut, dar cu adânci reminiscențe și astăzi, românii îi numeau pe ucraineni *porci*, iar pe lipoveni *țapi* (pentru că purtau barbă), dar la rândul lor erau denumiți de ceilalți *moldoveni* sau *găgăuți*. În cazul ucrainenilor, porecla a apărut în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, aceștia fiind imediat asemănați rușilor și faptelor acestora. Se ajunsese ca la C.A.P., când aceste populații erau obligate să lucreze împreună, românii să nu bea apă după ucraineni⁸.

Denominarea de găgăuți este însă cea mai interesantă, din punctul nostru de vedere, deoarece nu are o explicație concludentă. Românii din C.A. Rosetti se consideră descendenți ai mocanilor transilvăneni, deși există în sat nume de familii precum Bârlădeanu (care evocă totuși locul originar), astfel explicându-se porecla de *moldoveni*.

Anumite elemente legate de structura sărbătorilor de iarnă (de exemplu ceata de colindători pentru biserică⁹ etc.) ar putea indica fie o aculturare a acestora în prezența populațiilor slave, fie chiar o descendență, cel puțin a unor familii din găgăuzi.

Identitarul mistificat

Elementul identitar al unui loc, sau a unui element dintr-un spațiu, poate fi transformat, într-un mod mai mult sau mai puțin conștient, din dorința de a da plus-valoare acestuia sau din ignoranță. Să analizăm câteva exemple legate de satul Letea și împrejurimile sale.

În curtea bisericii din satul Letea (Delta Dunării) se găsește o cruce din piatră cu o inscripție în greacă, din ce în ce mai greu de descifrat. Memoria comunității leagă monumentul funerar de moartea fiicei unui preot din sat (astfel se explică prezența acesteia în curtea bisericii). În prezent, pe fondul vechii legende de apariție a pădurii Letea, este din ce în ce mai încetățenită convingerea că însuși personajul legendar *Lete*, nevasta conducătorului corabiei eșuate ce transporta semințe de arbori, este înhumat în acel loc.

Acest fenomen a apărut în momentul dezvoltării turismului, din perspectivă individuală, și a ajuns să se generalizeze chiar în rândul locuitorilor satului.

Alt exemplu se leagă de prezența unui anafor sărat la jumătatea distanței dintre satele Letea și C.A. Rosetti, a cărui nămol are evidente calități balneo-terapeutice. O simplă cruce de care era agățat un prosop și inscripția *Șterge-te și te vei vindeca!* a schimbat renumele micului lac din terapeutic în tămăduitor, generând un flux turistic constant.

Primele două exemple merg dinspre planul local spre cel exterior (în acest caz turistul). Următoarele exemple, în sens invers (din plan exterior spre cel local) se leagă de un identitar fals construit și propagat în mass-media.

⁷ Olexandre Prygarine, *Les «vieux-croyants» (Lipovane) du Delta du Danube*, în *Ethnologie française* 2/2004 (vol. 34), p. 259-266.

⁸ Chiselev Ana, Letea (n. 1925): *Nu beau apă după noi, că eram porci*.

⁹ Petru Caraman spune că acest colind pentru biserică s-a performat cu precădere la slavi.

Mulți turiști străini, care se documentează pe internet asupra zonei, au marea surpriză de a vedea la fața locului că pădurea Letea **nu** este o pădure tropicală și sunt dezamăgiți că nu găsesc aici **maimuțe**. Mistificarea apare dintr-o simplă omisiune: nu este vorba de pădure tropicală, ci de pădure cu aspect tropical, generat de prezența plantelor cățărătoare.

Un aspect legat de identitar, amplu dezbătut în presă, este cel al așa-zișilor cai sălbatici. Referitor la această situație există două poziții contrare: cea ecologistă - exterioară (pentru conservarea cailor în habitatul lor natural) și cea a Rezervației Biosferei Delta Dunării și a localnicilor. Aceștia sunt caii sătenilor, lăsați în sistem de creștere liberă din raționamente economice, acum aflându-se în stare de semi-sălbăticie. În aceste coordonate pădurea tinde să se transforme din Rezervație Monument al Naturii în rezervație a cailor sălbatici care, oricum, au efecte negative asupra vegetației.

BIBLIOGRAFIE

- DI MÉO, G., 2007, *Identités et territoires: des rapports accentués en milieu urbain?*, în *Métropoles*.
- KELLY, C., 1998, *Popular Culture* în *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*, Cambridge University Press.
- PRYGARINE, O. 2004, *Les «vieux-croyants» (Lipovane) du Delta du Danube*, în *Ethnologie française* 2, vol. 34.